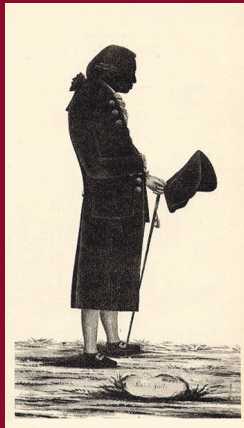

NA PRZEŁOMIE

25 lat seminarium filozoficznego

Uniwersytet Jagielloński 1995-2020

NA PRZEŁOMIE
25 LAT SEMINARIUM FILOZOFICZNEGO
UNIWERSYTET JAGIELLOŃSKI 1995-2020

Na Przełomie

25 lat seminarium filozoficznego
Uniwersytet Jagielloński 1995-2020

Studia pod redakcją
Jacka Romańskiego,
Anny Szklarskiej,
Sabiny Prejsnar-Szatyńskiej

Posłowie
Józef Lipiec

Kraków

© Copyright by individual authors, 2020

Recenzenci

prof. dr hab. Beata Szymańska-Aleksandrowicz

dr hab. Joanna Hańderek, prof. UJ

dr hab. Michał Bohun, prof. UJ

dr hab. Ryszard Wiśniewski, prof. UMK

dr hab. Maria Zowisło, prof. AWF w Krakowie

Opracowanie redakcyjne

Sylwia Mieczkowska

Projekt okładki

Paweł Sepielak

Autor fotografii

Jacek Romański

ISBN 978-83-8138-122-2 (druk)

ISBN 978-83-8138-277-9 (on-line, pdf)

Publikacja dofinansowana ze środków Instytutu Filozofii

Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz Uczestników

Seminarium Na Przełomie

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: akademicka@akademicka.pl

Księgarnia internetowa: <https://akademicka.pl>

Spis treści

Wstęp	7
Stanisław Łojek	
Piękno was wyzwoli. Sztuka według Nietzschego według Heideggera	9
Piotr Mróz	
Niepokoje inskrypcji przemocy – przesłanie Musilowskiego moralitetu. Kilka uwag o niepokojach wychowanka Törlessa	55
Magdalena Malska	
Symbolika baletów Augusta Bournonville’a	75
Agnieszka Smrokowska-Reichmann	
Rozum rozczłonkowany. Racjonalność komunikacyjna Jürgena Habermasa	101
Ryszard Philipp	
Augustiański Bóg nie stwarza zła?	125
Joanna Wilkońska	
Nihilizm i radykalny altruizm. Ontologia determinowana etyką u J.-P. Sartre’a i E. Lévinasa	137
Magdalena Marciniak-Pinel	
„W tym szaleństwie jest metoda”, czyli do czego Freudowi potrzebny był Hamlet?	165

Małgorzata Ziábka	
W świetle aksjologii negatywności	177
Ewa Kurlito-Kalitowska	
Filozoficzna analiza bólu i cierpienia	195
Jacek Romański	
Zagadnienie immanencji w Deleuzjańskiej interpretacji Spinozy	223
Sabina Prejsnar-Szatyńska	
Ontologiczne spory o istnienie społeczeństwa w polskiej teorii socjologicznej	239
Anna Szklarska	
Dialektyka przemocy w historiozofii G.W.F. Hegla	263
Beata Foszczyńska	
Aksjosfera sportu	291
Anna Smywińska-Pohl	
O prababkach, córkach Nawojki. Kobiety z wykształceniem filozoficznym związane z przedwojennym Uniwersytetem Jagiellońskim (1897-1939)	315
Joanna Ziarkowska	
Podróże do międzywojennego Krakowa w świetle aksjologii	331
Małgorzata Konarzewska	
Analogie terminologiczne i leksykalne w twórczości św. Jana oraz mistyków świata islamu.	359
Katarzyna Barska	
Kim jestem? Byt ludzki w ujęciu systemowym	379
Dorota Ucińska	
Edmund Husserl. Redukcja do absolutu	391
Józef Lipiec	
Posłowie	411

Wstęp

Pragniemy podziękować wszystkim uczestnikom Seminarium „Na Przełomie”, którzy na przestrzeni lat brali mniej lub bardziej aktywny udział w jego pracach. Wasza obecność tworzyła klimat miejsca otwartego, przyjaznego i motywującego do pracy naukowej. Seminarium, będąc miejscem wymiany poglądów ludzi o odmiennych zainteresowaniach badawczych, okazało się urodzajnym podłożem, na którym z ziaren pasji filozoficznych wyrósł bogaty plon prac doktorskich i habilitacyjnych. Świadczą o tym liczne rozprawy naukowe, które w większości zostały wydane w formie książkowej, umożliwiając tym samym szersze oddziaływanie na kolejne pokolenia naukowców, a w konsekwencji na rozwój nauki.

Tom, który przygotowaliśmy, stanowi przegląd zagadnień podejmowanych w ramach naszych spotkań. Dziękujemy Autorom tekstów za włączenie się w inicjatywę upamiętnienia Seminarium.

Szczególne podziękowania w imieniu wszystkich uczestników „Na Przełomie” składamy Profesorowi Józefowi Lipcowi. Jego charakterza, osobowość i dobra wola pozwoliły wielu z nas wykorzystać swój potencjał i dodać drobny wkład w rozwój dziedziny, którą się zajmuje. Będąc naszym przewodnikiem na naukowych ścieżkach, otacza nas opieką, wspiera i nieustannie motywuje do dalszej pracy naukowej.

W imieniu Redaktorów Sabina Prejsnar-Szatyńska

Ryszard Philipp

Akademia Wychowania Fizycznego w Krakowie

Augustiański Bóg nie stwarza zła?

Słowa kluczowe: wola, chcenie, wolna wola, wolność, teodycea, intelektualizm etyczny

Abstrakt: Artykuł jest opartą na tekście św. Augustyna *O wolnej woli* analizą pojęcia wolności czy wolnej woli w kontekście chrześcijańskich atrybutów Boga, weryfikacją rozważań Augustyna, dotyczących tego, czy można w niesprzeczny sposób pogodzić wolną wolę człowieka z wszechwiedzą, wszechmocą, wszechdobrocią Boga.

Augustin's God does not create evil?

Keywords: will, wanting, free will, freedom, theodicy, ethical intellectualism

Abstract: The article is based on the text of St. Augustine "On free will". It analyses the concept of freedom or free will in the context of the Christian attributes of God. It constitutes a verification of Augustine's thought concerning whether one can consistently reconcile man's free will with the omniscience, omnipotence, and omnibenevolence of God.

Należy według Augustyna rozróżnić dwa rodzaje zła: zło, które ktoś popełnia, oraz zło, którego ktoś doświadcza. Bóg jest dobry, więc nie może czynić zła. Ponadto jest sprawiedliwy, a zatem nie może na dobrych zsyłać zła i *vice versa*. Z powyższego wynika, że

gdy ktoś doświadcza zła, jest to zawsze kara pochodząca od bożej sprawiedliwości.

Zło jest popełniane przez ludzi, a ponieważ nie mogło powstać bez przyczyny („przecież nie powstało samo” [493]¹), odpowiedzialni są za nie źli ludzie, a w szczególności zła wola. Augustyn, podkreślając, że nauka jest dobrem, ponieważ uczymy się przez nią poznawać, czym jest dobro, sugeruje, że zło pochodzi z niewiedzy. „Nie uczymy się więc zła, i na próżno szukasz tego, kto uczy nas źle postępować [...], zły czyn to rozbrat z nauką” [494]. To intelektualistyczne podejście przejawia się również w tezie, że intelekt jest najlepszą władzą człowieka i nie może prowadzić do zła [495]. Intelekt nie mógłby nawet poznać zła, ponieważ zło jest niebytem, a wiedzy o niebycie być nie może.

Skąd zatem zło w świecie? Aby to zrozumieć, twierdzi Augustyn, trzeba odwołać się do wiary („jeżeli nie uwierzycie, nie zrozumiecie”), teza zaś, którą wiara ma pozwolić zrozumieć, jest następująca: „wszystko, co istnieje, zawdzięcza byt wyłącznie Bogu, niemniej zło, choć obecne w świecie, nie jest jego dziełem, tzn. nie zawdzięcza bytu Bogu”. Augustyn jest świadomy aporetyczności powyższego stwierdzenia, o czym świadczy fragment: „Jeżeli grzechy pochodzą od dusz, które Bóg stworzył i które jemu zawdzięczają swe istnienie, jak można nie odnosić ich niemalże bezpośrednio do Boga?” [496]. Czynienie zła, czy też stwarzanie zła, jest przecież relacją przechodnią. Człowiek stwarza zło jako rzekomo wolny podmiot, ale to przecież Bóg stworzył człowieka zdolnego do zła, o czym wszechwiedza boska musiała wiedzieć. Gdyby nie było człowieka *resp.* wolnej woli, nie byłoby też zła.

Aby rozwikłać tę aporię, Augustyn dokonuje analizy zła, wychodząc od jego przykładów. Wymienia cudzołóstwo, morderstwo,

---

¹ Niniejszy tekst jest w zasadzie analizą traktatu Augustyna *O wolnej woli*; por. św. Augustyn, *O wolnej woli*, [w:] i d e m, *Dialogi filozoficzne*, oprac. W. Seńko, tłum. A. Świerkówna et al., Kraków 1999. Numery stron, podawane w cytatach, odnoszą się do tego wydania. Przytaczam ponadto niektóre fragmenty w oryginale łacińskim ze względu na ich swoiste piękno.

świętokradztwo oraz bałwochwalstwo. Czyny te nie są złe z tego tylko powodu, że są niezgodne z prawem. Jest raczej odwrotnie – dlatego są niezgodne z prawem, że są złe [497]. Augustyn twierdzi nawet na marginesie, że niesprawiedliwe prawo, dopuszczające zło lub ewentualnie zabraniające dobra, przestaje być prawem [502]. Sceptycy twierdzą jednak, iż nie popełniamy tychże czynów raczej dlatego, że sami nie chcemy ich doznawać. Mamy po prostu nadzieję, że gdy nie wyrzadzimy nic złego innym, to inni nie wyrzadzą nic złego nam.

Sama powszechność prawa nie jest wystarczająca, aby uznać je za dobre prawo. Można przecież godzić się na cudzołóstwo własnej żony, wynagradzając to sobie cudzołóstwem z żoną bliźniego. Augustyn stwierdza, że zło cudzołóstwa wynika z samej przyczyny pchającej ludzi to takich czynów, którą jest nieopanowana namiętność ciała [498]. Argumentacja ta zostaje uogólniona na wszystkie złe uczynki. Czyny, a nawet sama skłonność do czynów, są złe wtedy, gdy pochodzą z namiętności *resp.* pożądliwości, czyli mówiąc językiem Kanta – ze zmysłowości. Namiętność zostaje przez Augustyna zdefiniowana w duchu stoickim, jako przywiązanie do tych przedmiotów, których nie można posiadać bez niebezpieczeństwa ich utraty, lub które można utracić wbrew swojej woli. Dobrzy, pragnąc swego szczęścia, unikają przywiązania do takich przedmiotów, żli natomiast starają się usunąć przeszkody uniemożliwiające nieograniczoną konsumpcję [501]. Według Augustyna nawet niewolnik zabijający swego pana („bojąc się wielkich męczarni z jego ręki”) działa pod wpływem tak rozumianej namiętności, a więc złe.

Tym, czym się człowiek różni od zwierząt, nie jest dusza jako taka, ponieważ również zwierzęta posiadają duszę, aczkolwiek niższą (*anima*), lecz rozum – wyższa część duszy (*ratio vel intelligentia*)². O posiadaniu rozumu świadczy między innymi świadomość

---

² Najwyższą władzą umysłu jest u Augustyna *intellectus vel intelligentia*; por. *Dusza i jej władze. Komentarze do tekstów Augustyna*, [w:] i d e m, *Dialogi...*, s. 878.

własnego istnienia, w odróżnieniu od samego istnienia [508]. Samoświadome życie ma wyższą wartość niż życie w ogóle [509]. „Świadomość we właściwym znaczeniu jest zdobyczą rozumnej myśli. Człowiek osiąga pełną harmonię duszy, gdy to, co wynosi go nad zwierzęta, czyli rozum, uzyskuje przewagę nad innymi elementami jego natury” [509]. Brak tej harmonii oznacza dla człowieka nieszczęście, a „chyba nie było takiego, kto by we własnym nieszczęściu widział powód do wywyższania się ponad kogokolwiek. [...] Taki bowiem stan, w którym to, co lepsze, podlega gorszemu, nie zasługuje nie tylko na nazwę doskonałego porządku, ale w ogóle żadnego porządku” [510]. Kiedy rozum kieruje nierozumnymi odruchami duszy, człowiek jest mądry. Istnieje jednak wielu ludzi niemądrych, czyli głupich. Są to mianowicie tacy, u których rozum nie panuje nad nierozumnymi odruchami duszy. Augustyn nie twierdzi bynajmniej, że głupi nie mają rozumu. Posiadają oni rozum, ale „bez steru”. Gdyby głupi nie posiadali rozumu, nie przewyższaliby zwierząt, co jednak nie odpowiada faktom. Głupota ich polega na tym, że tracą panowanie nad namiętnościami, a bierze się to właśnie stąd, że człowiek ma wolną wolę.

Wola jest władzą pożądanczą, czyli władzą chcenia. Zła wola tym się różni od dobrej, że z reguły ulega namiętnościom, nie dąży do dobra i unika kształcenia się [513-14]³. Dobra wola natomiast jest to pożądanie sprawiedliwości i dążenie do mądrości. Dobra wola jest wartością, i co najważniejsze – człowiek może mieć dobrą wolę [516]. Augustyn stwierdza, że ci ludzie, którzy nie mają dobrej woli, odczuwają to właśnie jako brak i uważają się za nieszczęśliwych [516]. Wynikać ma z tego dalej, że o tym, czy zwrócić się ku dobrej woli, decyduje właśnie nasza wola:

[...] korzystanie lub ogołocenie z tak wielkiego dobra [odwrócenie się od dobrej woli] zależy od naszej woli. Cóż bowiem tak zawisło

³ Por. gr. „Φιλόλογος, ὁ φιλῶν λόγους καὶ σπουδάζων περὶ παιδείαν” [Frynichos], [w:] W. Jaeger, *Paideia – formowanie człowieka greckiego*, tłum. M. Plezia, H. Bednarek, Warszawa 2001.

od woli jak właśnie sama wola? [...] Ten, kto jej nie ma [dobrej woli], pozbawiony jest [...] rzeczy, która przewyższa wartością wszystkie dobra nie będące w naszej mocy [tzn. dobra zmysłowe], a która może być nabyta jedynie i samodzielnie przez wolę [516].

Rozwaga⁴ – mądrość praktyczna – polega właśnie na tym, że rozumiemy, iż trzeba pragnąć tego wielkiego dobra, jakim jest dobra wola. Ten, kto kocha dobrą wolę, posiada również, obok mądrości, pozostałe platońskie cnoty duszy – męstwo, umiarkowanie i sprawiedliwość [517-518]. Rozmiłowanie w dobrej woli jest właściwym nastawieniem do życia, które możemy nazwać również szlachetnym charakterem – *arete*. Prowadzi ono do szczęścia w życiu, jak też jest dla tegoż szczęścia warunkiem koniecznym. Do tego, by być szczęśliwym, by osiąść platońskie cnoty duszy, wystarczy tylko dobra wola – wystarczy chcieć („ktokolwiek chce żyć moralnie i uczciwie – jeżeli tylko zechce wynieść to pragnienie ponad znikome dobra – osiągnie ten wielki cel z tak wielką łatwością, że chcenie i posiadanie stanie się w nim jednym” [520]).

Dlaczego zatem nie wszyscy szczęście osiągają, chociaż wszyscy go pragną? Ponieważ pomimo iż wszyscy pragną życia szczęśliwego, nie wszyscy pragną życia szlachetnego („nie wszyscy zatem mogą być szczęśliwi, mimo że chcą [...], nie wszyscy bowiem chcą żyć cnotliwie” [521]). Dobra wola „kocha jako rzecz najdroższą to prawo, które dobrej woli przeznaczyło życie szczęśliwe, a złej nie-szczęśliwe”, czyli prawo wieczne, które „każe odrywać miłość od rzeczy doczesnych i oczyszczoną kierować ku temu, co wieczne” [521-522].

Prawo doczesne, czyli – jak dziś mówimy – prawo stanowione, zostało stworzone tylko dla tych, którzy dążą do rzeczy czasowo tylko mogących nazywać się naszymi, i tylko po to, by ich wzajemne relacje stały się jako tako uporządkowane. Augustyn po mistrzowsku charakteryzuje tę rzekomą wolność, do której rów-

⁴ Por. gr. *sophrosyne*.

niez my usilnie dążymy we współczesnych społeczeństwach. Jest to „wolność, która daje poczucie swobody ludziom niezależnym od władzy innego człowieka, za którą tęsknią niewolnicy, pragnący wyswobodzenia spod tejże władzy”. Kary prawa stanowionego ograniczają się do pozbawienia ukaranego całości lub części pożądanego przez niego dóbr. Nie są zatem karami za zło (złą wolę), polegające na przywiązaniu do tych rzeczy, lecz za niegodziwe odebranie ich innym. Prawo trzyma nieszczęśliwych w posłuszeństwie przez zastraszenie. Oni bowiem, bojąc się utraty rzeczy doczesnych, „przestrzegają w ich używaniu pewnej granicy, odpowiedniej do stopnia solidarności, jaki można osiągnąć w państwie tego pokroju” [523]. Nie potępia wszakże rzeczy doczesnych, przyznając im swoiste piękno. Godna potępienia jest jedynie niewolnicza pogoń za tymi rzeczami. Duch nieuporządkowany i gnuśny podąża za nimi ślepo, zamiast panować nad nimi jak zwierzchnik.

Dlaczego zatem Bóg dał człowiekowi wolną wolę, skoro bez niej człowiek nie byłby w stanie czynić źle? Próba odpowiedzi na to pytanie zdaje się teraz opierać na odwróceniu zagadnienia [527-528]. Człowiek stanowi pewne dobro, ponieważ został stworzony przez Boga, niemniej tylko wtedy może czynić dobro i wtedy *de facto* staje się dobrym *sensu stricto*, kiedy chce dobra, czyli wtedy, gdy ma dobrą wolę. Musiał więc otrzymać wolną wolę, ponieważ bez niej nie mógłby wybrać dobra, a *fortiori* czynić dobrze i stać się istotą moralną [528]⁵. Dar wolnej woli nie powoduje więc, że człowiek staje się gorszy, lecz odwrotnie – że może stać się lepszy. Bez wolnej woli nie byłby zły, ale też nie byłby dobry. Skoro dobra wola czyni człowieka dobrym, zła wola zaś nie czyni go złym, można wręcz uważać termin „wolna wola” za pewien *façon de parler*. Równie

---

⁵ „Si enim homo aliquod bonum est, et non posset, nisi cum vellet, recte facere, debuit habere liberam voluntatem, sine qua recte facere non posset. Non enim quia per illam etiam peccatur, ad hoc eam Deum dedisse credendum est. Satis ergo causae est cur dari debuerit, quoniam sine illa homo recte non potest vivere”.

dobrze można stwierdzić, że pewnym ludziom Bóg dał *dobrą* wolę, innym zaś nie. Aby koncepcja ta pozostała spójna, trzeba założyć dodatkowo, że ludzie obdarzeni dobrą wolą zostali przez Boga nagrodzeni, ci zaś, którzy jej nie otrzymali, zostali nagrody pozbawieni, ale nie mogą zostać ukarani, ponieważ nie popełnili żadnego przestępstwa. Tak tylko – mianowicie jako brak nagrody – można byłoby ewentualnie pojąć bez sprzeczności boskie potępienie ludzi niedobrych. Wyjściowe zagadnienie zostaje zatem przededefiniowane do następującej kwestii: „dlaczego Bóg musiał poprawić świat przez wprowadzenie do niego dobrej woli, ewentualnie dlaczego nie obdarzył nią wszystkich ludzi?” Również w tym sformułowaniu zagadnienie pozostaje aporią.

Na pytanie, skąd bierze się takie poruszenie woli, w którym wola odwraca się od dobra, a kieruje ku złu, Augustyn nie jest w stanie udzielić odpowiedzi [578], choć nie może oczywiście przyjąć, iż pochodzi ono od Boga. Twierdzi jedynie, że zło jest niczym, a nie można przecież wybrać ani poznać tego, czego nie ma⁶. Nawet gdyby to niedoskonałe, będące niczym poruszenie złej woli pochodziło od nas, można byłoby postawić pytanie, czy świat nie byłby lepszy, gdyby do niego nie dochodziło? Augustyn sugeruje tutaj po raz kolejny, aczkolwiek znów bez konkluzywnej argumentacji, że za odwrócenie się od dobra jest odpowiedzialny człowiek, ponieważ jest wolny, natomiast do ponownego skierowania się ku dobru potrzebna jest boża łaska [579].

Dwie prawdy są według Augustyna zupełnie pewne: że istnieję, bo gdybym nie istniał, nie mógłbym się mylić, oraz że myślę ([531 przyp. 44] „Czy ty sam istniejesz? Czy być może obawiasz się, że w tym zapytywaniu jesteś zwodzony? Z pewnością jednak, gdybyś nie istniał, nie mógłbyś w ogóle się mylić” [531, 552]⁷).

---

⁶ „Sciri enim non potest quod nihil est”.

⁷ „Utrum tu ipse sis? An fortasse tu metuis, ne in hac interrogatione fallaris, cum utique si non esses, falli omnino non posses?”.

Wszyscy pragną dobra i uciekają przed złem, a dlatego idą w różnych kierunkach, że każdemu dobro przedstawia się inaczej. Każdy więc, kto pożąda rzeczy niewartych pożądania, chociażby pożądał ich dlatego, że widzi w nich dobro, myli się przecież. Mylić zaś nie może się ewentualnie tylko ten, który niczego nie pożąda, lub ten, który pożąda tego, czego pożądać należy. Nie mylą się zatem ludzie pragnący życia szczęśliwego, które jest godne pożądania. Błądzi zaś każdy o tyle, o ile nie trzyma się drogi prowadzącej do tego szczęścia. Błąd zaś polega na tym, że *podążamy za czymś, co nie prowadzi nas do tego, do czego chcemy dojść*. Im błędniej ktoś obiera drogę życia, tym mniej ma mądrości i tym bardziej oddala się od prawdy, a tylko tak może być poznane i osiągnięte najwyższe dobro. Każdy zaś, kto osiągnie i posiadzie najwyższe dobro, staje się szczęśliwy, czego wszyscy bezspornie pragniemy. Jeżeli więc na pewno chcemy być szczęśliwi, tak też na pewno musimy być mądrzy, nikt bowiem nie jest szczęśliwy bez mądrości. Nikt nie jest szczęśliwy inaczej, niż przez najwyższe dobro, a to poznajemy i osiągamy dzięki mądrości. Zanim doświadczymy szczęścia, mamy już utrwalone w duszy jego pojęcie. Dzięki temu wiemy, że chcemy być szczęśliwi, i wiemy to bez żadnych wątpliwości, podobnie jak posiadanie pojęcia mądrości, zanim staniemy się mądrzy, powoduje, że chcemy być mądrzy⁸.

---

⁸ Oto ów niezwykle piękny fragment w oryginale: „Num aliam esse sapientiam nisi veritatem, in qua cernitur et tenetur summum bonum. Nam illi omnes quos commemorasti diversa sectantes, bonum appetunt, et malum fugiunt; sed propterea diversa sectantur, quod aliud alii videtur bonum. Quisquis ergo appetit quod appetendum non erat, tametsi id non appeteret nisi ei videretur bonum, errat tamen. Errare autem neque ille potest qui nihil appetit, neque ille qui hoc appetit quod debet appetere. In quantum igitur omnes homines appetunt vitam beatam, non errant. In quantum autem quisque non eam tenet vitae viam quae ducit ad beatitudinem, cum se fateatur et profiteatur nolle nisi ad beatitudinem pervenire, in tantum errat. Error est enim cum sequitur aliquid quod non ad id ducit quo volumus pervenire. Et quanto magis in via vitae quis errat, tanto minus sapit. Tanto enim magis longe est a veritate, in qua cernitur et tenetur summum bonum.

Mądrość, tak jak i najwyższe dobro, jest jedna dla wszystkich, ponieważ jedna i niezmienna jest Prawda. Tezę tę uzasadnia Augustyn tym, że matematyka jest niezmienna i prawdziwa [557-560]. Prawda przewyższa nasz umysł, jest obiektywna, niezależna od nas. W związku z tym o prawdzie nie możemy wydawać sądów o charakterze subiektywnym, tak jak chociażby o naszym poznaniu, które może być gorsze lub lepsze, a zatem jest stopniowalne. Jeżeli jednak istnieje coś, co przewyższa nasz rozum, wynika stąd, iż istnieje Bóg, *jako byt przewyższający wszystko*. „Jeśli bowiem istnieje coś wyższego, to to właśnie jest Bogiem, jeżeli zaś nie istnieje, sama prawda jest Bogiem” [565]⁹. Bóg więc istnieje i wszelki byt pochodzi od niego („każdy byt albo jest Bogiem, albo pochodzi od Boga”). Ponadto wszelki byt jest dobry¹⁰, więc wszelkie dobro pochodzi od Boga. Zatem wolna wola, pochodząc od Boga, jest dobrem [614]. Wolna wola jest niczym innym, niż wyborem dobra *scil.* wyborem bytu. Aby zła wola mogła zostać uznana za nie-dobro, wystarczyłoby wykazać, że nie jest bytem, do czego zmierza Augustyn w dalszych rozważaniach.

Summo autem bono assecuto et adepto, beatus quisque fit; quod omnes sine controversia volumus. Ut ergo constat nos beatos esse velle, ita nos constat velle esse sapientes; quia nemo sine sapientia beatus est. Nemo enim beatus est, nisi summo bono, quod in ea veritate, quam sapientiam vocamus, cernitur et tenetur. Sicut ergo antequam beati simus, mentibus tamen nostris impressa est notio beatitatis; per hanc enim scimus, fidenterque, et sine ulla dubitatione dicimus beatos nos esse velle: ita etiam priusquam sapientes simus, sapientiae notionem in mente habemus impressam, per quam unusquisque nostrum si interrogetur velitne esse sapiens, sine ulla caligine dubitationis se velle respondet.” [Ks. II, 26].

⁹ Por. „Si enim aliquid est excellentius, ille potius Deus est: si autem non est, iam ipsa veritas Deus est”. Z rozumowania tego, podobnie jak późniejszego dowodu św. Anzelmą, wynika co najwyżej istnienie Boga jako bytu przewyższającego wszystko, ewentualnie początku wszechrzeczy, nie wynikają natomiast wszystkie atrybuty przypisywane Bogu w chrześcijaństwie.

¹⁰ Por. rozważania Augustyna na temat samobójstwa i wyższości bytu nad niebytem [600]. Problem ten pojawił się później w analogicznej formie u Kanta.

Wolna wola przynajmniej o tyle jest dobrem, że bez niej nie można postępować moralnie, tzn. nie można być podmiotem swoich czynów [572-573]. Nie jest ważne, że wolna wola nie zawsze prowadzi do dobra, ważne jest, że czasami do dobra prowadzi. Tak jak ciało człowieka bez rąk pozbawione jest wielkiego dobra, chociaż owymi rękoma może on dokonać złych czynów, tak też dusza człowieka bez wolnej woli pozbawiona jest wielkiego dobra. Dobra wola różni się od złej tym, że wybiera Boga, dzielność (*arete*) i rzeczy wieczne, zła wola wybiera zaś zmysłowość, gnuśność i rzeczy niewarte pożądania.

Powyższe rozważania nie mogą jednak przesłonić faktu, iż Bóg stworzył byt obdarzony możliwością wyboru dobra, czyli wolnego człowieka, stwarzając równocześnie świat zmysłowy, który pozwała człowiekowi odwrócić się od dobra, i musiał przecież wiedzieć, że człowiek od tego dobra się odwróci [582]. Jak więc wytłumaczyć obecność zła czy brak dobra w świecie stworzonym przez Boga i nie obciążać za to Boga odpowiedzialnością?

Kluczem do rozwiązania tej aporii mogłoby być założenie, iż Bóg nie mógł stworzyć rzeczy złych, ale mógł stworzyć rzeczy pozbawione dobra, czyli neutralne moralnie. Idąc dalej tym tropem, należałoby przyjąć, że świat bez wolnej woli byłby neutralny aksjologicznie. Wartością może być tylko dobra wola, prowadząca do dobra, z kolei wola wybierająca zło nie jest zła, ponieważ zło jest niebytem. Wartością są zatem wyłącznie dobre czyny, złe zaś są niczym. Augustyn uważa, że byty rozumne, czyli ludzie, „wnoszą harmonijne wykończenie w piękno wszechświata, bez względu na to, czy są grzeszni czy niewinni” [619].

Hipoteza powyższa, do której zdaje skłaniać się Augustyn, nie wydaje się jednak przekonująca¹¹. Rozważmy świat bez wolnej woli i świat z wolną wolą. Który jest lepszy? Świat bez wolnej woli, na przykład świat pokazywany w popularnonaukowych filmach

---

¹¹ Por. św. Augustyn, *Państwo Boże*, ks. XI, tłum. W. Kubicki, Kęty 1998, s. 426-428.

przyrodniczych, wydaje się rzeczywiście ani dobry, ani zły, pomimo tego że z ludzkiego punktu widzenia jest pełen przemocy i okrucieństwa. Czy pojawienie się wolnej woli, czyli człowieka, czyni ten świat lepszym? Otóż wydaje się, że nie. Trudno jest pojmować wiele nikczemnych czynów ludzkich w paradygmacie braku dobra. Zdecydowanie więcej w nich zła, niż gdyby ci, którzy je czynią, nie mieli wolnej woli, czyli nie byli ludzkimi zwierzętami, a jedynie zwykłymi zwierzętami. Czy głupota jest więc tylko brakiem mądrości, czy jest jednak bytem?

Dręczony wątpliwościami pyta Augustyn: „Czy jednak było trudne lub uciążliwe dla wszechmocnego Boga nadać taki porządek wszystkim stworzeniom, żeby żadne z nich nie doszło do nieszczęśliwego stanu? Przecież pozwalała mu na to wszechmoc, a jego dobroć nie zazdrościła nam szczęścia” [602]. Rozpaczliwość argumentacji Augustyna, uważającego świat, mimo obecnych w nim braków, za doskonały, oddaje następujący cytat: „Skoro więc, ganiąc wady, głosimy [jednak] piękno i godność samych nawet wadliwych natur, o ileż większą chwałę powinien odbierać Bóg, stwórca wszystkich natur, nawet z powodu ich wad” [618], a dalej: „mimo kar, jakie ponoszą dusze z powodu swych grzechów, mając stat i natura Boga nie doznają najmniejszego uszczerbku, wstrząsu czy zmiany i pozostają w pełni sprawiedliwe. Grzechy zaś należy przypisać jedynie własnej woli i nie trzeba szukać dla nich żadnej dalszej przyczyny” [638]. Jest to, jak nietrudno zauważyć, sprzeczne z tezą, iż wszystko pochodzi od Boga.

Augustyn zachowuje do końca leibnizjańską wiarę w piękno i dobro świata. „Wtedy tylko całość ukazuje się w pełnej doskonałości, gdy obok bytów wyższych występują niższe” [604], „nasze grzechy są konieczne do doskonałości stworzonego przez Boga wszechświata”. Po to, by świat był doskonały, potrzebne jest zatem nieszczęście ludzi nieposiadających dobrej woli, choć w hierarchii bytów dusza zła stoi, według Augustyna, mimo wszystko wyżej niż byt pozbawiony duszy [595-96]. Dobra wola nie jest możliwa bez wolnej woli, a ta zakłada możliwość wyboru zła. Bóg stworzył

całą hierarchię wolnych bytów, uporządkowaną według dobroci – byty gorsze i lepsze. Nie jest oczywiste, że powinien stworzyć same byty bezgrzeszne, jak anioły [591-594].

Bibliografia:

- Jaeger W., *Paideia – formowanie człowieka greckiego*, tłum. M. Plezia, H. Bednarek, Warszawa 2001.
- Św. Augustyn, *O wolnej woli*, [w:] św. Augustyn, *Dialogi filozoficzne*, oprac. W. Seńko, tłum. A. Świderkówna et al., Kraków 1999.
- Św. Augustyn, *Państwo Boże*, ks. XI, tłum. W. Kubicki, Kęty 1998.

Indeks osób

A

Abel 368

Abraham Karl 166

Adamczyk Ewa 414

Adler Alfred 103, 166

Adler Stefania 321-322, 324, 327, 329

Adorno Theodor W. 116

Agape 89

Al-Hakim Taufik 94

Al-Halladż 363

Al-Huŷviri 362

Alain, właśc. Émile Chartier 59

Alejsiak Wiesław 415

Aleksander III Macedoński 267

Algazel (Al-Ghazali) 363, 366

Allah Ibn Ata z Aleksandrii 373

Ambroży Dorota 414

Aminadab 373

Andersen Hans Christian 84

Anzelm z Canterbury św. 133

Arabi Ibn Al 362, 365-366, 370-371

Aragon Louis 166

Arendt Hannah 185

Arnold Thomas 306

Arystoteles 12, 242, 245, 255, 258, 271, 283, 293, 305, 413

Augustyn z Hippony św. 125-129, 131, 133-135, 181, 242

Aumer Jean-Louis 77

B

Bailly Rosa 345

Bankiewicz Paweł 414

Barska Katarzyna 379, 414-415

Barthes Roland 57

Baudelaire Charles Pierre 59, 173

Baudouin Charles 166

Beauvoir Simone de 319

Beecher Henry K. 214

Berggreen Andreas Peter 90

Bergson Henri 317

Berkeley George 320

Berlin Isaiah 285

Bertalanffy Karl Ludwig von 382

Biegańska Halina 324, 327

Bieńkowski Wiesław Józef 338

Bier-Korngold Zuzanna (Suzanne Pacaud) 318, 321, 327

Boecjusz z Dacji (Anicius Manlius Severinus Boëthius) 234

Bolak Edward 414
 Bolte Gerhard 113
 Bournonville Antoine 77
 Bournonville August 75-80, 82, 84-87, 89-90, 92, 94, 97-99
 Bovet Pierre 327
 Boznańska Olga 323
 Breton André 166
 Bruno Giordano, właśc. Philippo Bruno 234, 322
 Bukowski Jerzy 157
 Bunin Iwan A. 62
 Buxbaum Abram (Artur Rzeczyca) 325
 Buxbaum Henryka 325
 Buxbaum Melania 325, 327

C

Cackowski Zdzisław 198-201, 205-206, 209-211
 Caillois Roger 309
 Camus Albert 59
Caritas 89
 Char René 166
 Chartier Émile, zw. Alain 59
 Chesterton Gilbert Keith 57
 Chowaniec Bartłomiej 414
 Christian II Oldenburg, król Danii i Norwegii 92
 Chrobak Tadeusz 414
 Chrzanowski Ignacy 326
 Chwin Stefan 211
 Cioran Emil 197
 Cirlot Juan Eduardo 88
 Coleridge Samuel Taylor 165, 169
 Comte August 250
 Copleston Frederick Charles 282
 Coubertin Pierre de 304, 306, 313
 Cicero Marek Tulliusz (Marcus Tullius Cicero) 292

Czerniawski Jan 415
 Czeżowski Tadeusz 177, 183-184, 186, 196, 207, 212

D

Dąmbska Izydora 207
 Decjusz Trajan (Gaius Messius Quintus Decius) 94
 Deleuze Gilles 224-229, 231-233, 235-236
 Demel Maciej 297
 Derrida Jacques 13, 399
 Desnos Robert 166
 De Tarde Jean-Gabriel 63
 Didi-Huberman Georges 185
 Dilthey Wilhelm Christian 17, 318
 Dobieszewski Janusz 334
 Döblin Alfred 351
 Dobrzycki Jerzy 348
 Dostojewski Fiodor M. 61
 Dul Przemysław 414
 Duns Szkot Jan 231
 Dybowski Janusz Teodor 57
 Dziubiński Zbigniew 334, 336

E

Eco Umberto 60
Edyp 165, 168-175
 Eliade Mircea 82
 Éluard Paul, właśc. Eugène Émile Paul Grindel 166
 Epiktet z Hierapolis 322
Eros 89
 Estreicher Karol 344, 346, 352

F

Fałat Julian 323
 Fichte Johann Gottlieb 272, 285

Fink Eugen 401, 405
 Flaubert Gustave 59
 Fliess Wilhelm 168
 Foszczyńska Beata 291, 415
 Foucault Paul-Michel 57
 Franciszek z Asyżu św. 351
 Frankiewicz Mariola 414
 Freud Sigmunt 57, 63, 165-175
 Fries Jakob Friedrich 320
 Fromm Erich 64, 218
 Frynichos 128

G

Gadamer Hans-Georg 60
 Gade Niels Wilhelm 84, 90
 Gajusz Juliusz Cezar (Gaius Iulius Caesar) 267
 Galewicz Włodzimierz 177, 179
 Garbowski Tadeusz 317, 319-320, 32, 327-328
 Genet Jean 59, 69
 Giacometti Alberto 59
 Gide André Paul Guillaume 62, 65
 Gierasimiuk Jerzy 12
 Glazor Karolina 414-415
 Godula Róża 337
 Goethe Johann Wolfgang von 34, 165, 169, 320
 Golding William Gerald 62, 65
 Gołaszewska Maria 177, 179-182, 184, 188, 191-193, 293, 343, 347
 Grzegorz z Tours 94
 Guimet Fernand 319
 Gumowski Jan Kanty 323-324
 Gwóźdź Andrzej 302

H

Habermas Jürgen 101-117, 119-122
 Halicka Alicja 322

Hankus Przemysław 414
 Hardenberg Georg Philipp von, pseud. Novalis 206
 Hartmann Johan Peter Emilius 90
 Hartmann Nicolai 384
 Hassner Pierre 289
 Hegel Georg Wilhelm Friedrich 13-14, 18, 150, 242, 263-289, 320-321, 325
 Heidegger Martin 9-21, 23, 25, 27-28, 30-35, 37-39, 43, 45-47, 49, 51-53, 146, 224, 406
 Heinrich Władysław 317, 319, 321
 Helsted Edvard 84
 Henry Louis 77
 Hesse Hermann Karl 62, 65
 Hieronim ze Strydonu (Eusebius Sophronius Hieronymus) św. 374
 Hildegarda z Bingen 373
 Himmler Heinrich Luitpold 71
 Hipokrates z Kos 201, 213
 Hitler Adolf 160, 209
 Hłasko Marek 62
 Hobbes Thomas 264, 270-271
 Hochenberg-Landman Ruchla 324-325, 327
 Höffe Otfried 284
 Hölderlin Johann Christian Friedrich 34
 Homoncik Katarzyna 415
 Horkheimer Max 113, 116
 Horthy Miklós 345
 Hughes Richard Arthur Warren 62, 65
 Huizinga Johan 310
 Husserl Edmund 391-402, 406

I

Ibn Ishak Abu Abd Allah Muhammad 367

Ingarden Roman 293, 379-384,
387-388

J

Jackowski Antoni 350
Jan od Krzyża św. (San Juan de la
Cruz) 359
Jan Paweł II św. (Karol Wojtyła), pa-
pież 196, 218
Jankielowska (Jankielowska-Rapo-
port) Helena 317, 320, 325, 327,
329
Janus Damian 414
Jaspers Karl Theodor 318
Jehin-Prume Franz 84
Jeleń Marek 414
Jensen Wilhelm 167
Jezus Chrystus 94, 96, 189
Jędraszewski Marek 151, 158
Jones (Alfred) Ernest 166, 168
Joyce James Augustine Aloysius 62
Józef z Arymatei 189
Jung Carl Gustav 57, 63, 95, 166
Jürgensen Knud Arne 77
Juszkiewicz Mirosław 414

K

Kain 368
Kalicińska-Korpałowa Franciszka
317, 327
Kalicka-Diakon Bożena 414
Kałużna Kamila 415
Kamińska Anna 414
Kant Immanuel 72, 114, 127, 133,
184, 187, 233, 281-282, 317,
319-321, 400, 412
Kantor Ryszard 339
Karczewska-Kozłowska Eliza 414

Kartezjusz (René Descartes) 231,
317, 329
Kay Brian 214
Kępiński Antoni 202, 218-219
Kierkegaard Søren Aabye 211
Klemperer Victor 72
Kobiela Filip 414
Kojève Alexandre 277
Kolarzowska Zofia 319-320, 327
Kołakowski Leszek 199
Kołłątaj Hugo Stumberg 316
Konarzewska Małgorzata 359, 414
Konopczyński Władysław 326
Koraszewski Bogdan 415
Korczyńska Justyna (s. Maria Igna-
cja) 320, 322, 324, 327-328
Korngold Augustyna (Augustine
Landau) 322-323, 327
Korpała Józef 317
Kowalczyk Stanisław 294, 297, 300,
307, 310
Krasuska-Gil Krystyna 414
Krawczyk Zbigniew 311
Kremmer Józef 320-321
Kronstom Henning 95
Król Remigiusz 414
Kuderowicz Zbigniew 266, 270, 273,
284
Kula Luiza 414-415
Kundera Milan 59
Kurcz Joanna 414
Kurleto-Kalitowska Ewa 195,
414-415
Kwarciak Bogusław 414-415

L

La Rochefoucauld François de 212
Lacotte Pierre 80
Lam Alif 372

- Landau Augustine zob. Korngold
Augustyna
- Landau Gizela 318, 325, 327
- Landman Abraham (Adam) 276, 325
- Lao-Tse (Lao Tsy, Laozi) 87
- Laszczka Konstanty 324
- Lauer Quentin 394
- Lawrence David Herbert 62
- Le Bon Gustave 63
- Leder Andrzej 393
- Leibniz Gottfried Wilhelm 199
- Leiris (Julien) Michel 166
- Lévinas Emmanuel 137-139, 141-143, 145-154, 157-163
- Lewandowska-Tarasiuk Ewa 334
- Lipiec Józef 7, 177, 182, 186, 199, 204, 255, 293-294, 298, 300, 302, 304, 308, 311, 332-334, 340, 343, 347, 411
- Locke John 306
- Løvenskjold Herman Severin von 80
- Loyola Ignacy św. 372
- Ludwik XIV Burbon, król Francji 76
- Ludwik XVI Burbon, król Francji 76
- Ludwik z Granady, właśc. Louis de Sarría św. 372
- Lumbye Hans Christian 84
- Lytard Jean-François 116, 173-174
- Ł**
- Łęczyńska Agnieszka 414
- Łojek Stanisław 9, 275, 277, 414-415
- M**
- Makota Janina 293
- Malczewski Jacek 323-324
- Mallarmé Stéphane, właśc. Étienne 173
- Malska Magdalena 75, 414
- Malski Maciej 414
- Mangel Estera 320, 327-328
- Marciniak-Pinel Magdalena 165, 414
- Marek Aureliusz Antoninus (Marcus Aurelius Antoninus) 322
- Maria Magdalena (Maria z Magdali)* 98
- Marks Karol 242, 280
- Mauron Charles 166, 173
- Mazilier Joseph 77
- Meader Alphonse 166
- Mehoffer Józef 324
- Mensch James Richard 401, 403
- Merleau-Ponty Maurice 58, 60
- Midura Franciszek 341
- Mikołaj z Kuzy, właśc. Nicolaus Krebs 234
- Mill John Stuart 285, 324
- Miłowa Tatiana 414
- Minerwa* 286-288
- Młynarski Kajetan 414
- Molière, właśc. Jean Baptiste Poquelin 173
- Mroczkowski Mieczysław 57
- Mróz Piotr 55, 415
- Musil Robert 56, 62-66, 68-69, 72, 74
- Musset Alfred de 197
- N**
- Naganowski Egon 62
- Napoleon Bonaparte 267
- Narcyz* 98
- Nerval Gérard de 173
- Niesporek Andrzej 414

- Nietzsche Friedrich Wilhelm 9-12,
17-29, 31-38, 40-44, 46-48, 51-
53, 324, 328
- Nizan Paul-Yves 59
- Noe 367
- Nourrit Adolphe 80
- Novalis zob. Hardenberg Georg
Philipp von 206
- Noverre Jean-Georges 77
- Nowicki Światosław Florian 288
- Nūrī z Bagdadu 363, 370-371
- Nyerup Rasmus 90
- O**
- Ochman-Świątek Monika 414
- Ogrodnik Bohdan 414
- Orlewicz-Musiał Małgorzata 349
- Ostachiewicz-Bańkowska-Trzcinińska Cecylia 321
- Ostasz Lech 179
- Osuna Franciszek (Francisco de
Osuna) 372
- Owsianowska Sabina 340, 351
- P**
- Parandowski Jan 62, 65
- Parmenides z Elei 161
- Paulli Holger Simon 84
- Pawlicki Stefan 318, 320, 324
- Pawłowska Maja 414
- Pawłowski Paweł 414
- Peirce Charles 107
- Pellegrino Edmund Daniel 217
- Penderecki Łukasz 414
- Perry Ralph Barton 332
- Philipp Ryszard 125, 414
- Piechocka Amelia 414
- Pierzga Joanna 414
- Pięta Paweł 415
- Piłsudski Józef Klemens 326, 349,
355
- Pinkas Ignacy 324
- Platon 12, 15, 20, 43-46, 161-162,
225-227, 242, 293, 301, 321-322,
413
- Plotyn 322
- Polus Andrzej 309
- Popper Karl 107
- Prejsnar-Szatyńska Sabina 7, 239,
414-415
- Prus Bolesław, właśc. Aleksander
Głowacki 181, 212
- Pseudo-Dionizy Areopagita 364,
372
- Purchla Jacek 337
- Puzynina Jadwiga 345
- R**
- Racine Jean-Baptiste 173
- Rank Otto, właśc. Otto Rosenfeld
166
- Reaney Darryl 219
- Reich Wilhelm 64
- Reid Thomas 327
- Rembowski Jan 322-323
- Rilke Rainer Maria 62
- Roch-Ruman Joanna 414
- Rogowska Grażyna 414
- Romański Jacek 223, 414-415
- Ronda Ibn Abbad de 366
- Roqueplo Philippe 319
- Rorschach Hermann 322
- Rosenberg Alexander 71
- Rosenberg Zofia Antonina 328
- Rosenblatt (Fredro-Boniecka) Ma-
ria 321-323, 325, 327
- Rosenblatt Alicja 323

- Rosenblatt Karola 323
 Rosenkrantz Karol 191
 Rosenzweig (Safier) Minna 327-328
 Rosiak Marek 266, 269, 281
 Rossini Gioacchino Antonio 90
 Rubczyński Witold 317-320, 322, 325, 327-328
 Rumi Dżalal Ad-Din 362-363
 Rybakow Anatolij N. 65
 Rybicki Paweł 239-241, 245, 251, 253-258
 Rybińska Justyna 414
- S**
- Sacher-Masoch Leopold Ritter von 63
 Sadik Dżafar as 364
 Saily Suzanne 345
 Sala Józef 334
Salomon, prorok 367
 Sartre Jean-Paul 58-60, 62, 66, 69, 137-140, 142, 145-146, 148-151, 153, 155-158
 Schapirówna Henia 328
 Scheler Max 178, 187-188, 318
 Schleiermacher Friedrich Daniel Ernst 325
 Schmitt Carl 71
 Schneitzhoeffter Jean 80
 Schopenhauer Arthur 16, 317-318
 Seel Martin 117-120
 Segiet Eliza 414
 Seweryn (Iskierdo de Paul) Agata 414
 Sichulski Kazimierz 323
 Siemek Marek 276-281
 Siódmak Abraham 328
 Skarga Barbara 206
 Skłodowska-Curie Maria 318, 320, 359
 Słowacki Juliusz 324
 Smrokowska-Reichmann Agnieszka 101, 414
 Smywińska-Pohl Anna 315, 414
 Sofokles 168-169, 171-172, 287
 Sokrates 287, 293, 413
 Sonnenschein-Markowiczowa Franciszka 320, 327
 Sorel Georges Eugène 63
 Spencer Herbert 251
 Spinoza Baruch (Benedykt) 223-225, 228-229, 231-235
 Stalin Józef, właśc. Iosif Wissarionowicz Dżugaszwili 160
 Stankiewicz Sebastian 414-415
 Starobinski Jean 168-171, 173-174
 Steinberg Witold (Aleksander Rudziński) 317
 Steiner George 209
 Stern William 318
 Stróżewski Władysław 293
 Studnicka Anna 414
 Such Jan
 Suchorzewska Janina 317-319, 322, 325, 327-328
 Suhrawardi, właśc. Shahāb ad-Dīn Yahya ibn Habash Suhrawardī 363, 368
 Surówka Jarosław 414
 Süsse Rudolf 111-112
 Sytnik-Czetwertyński Janusz 414
 Szabistari Mahmud 362
 Szacki Jerzy 249
 Szafer Wacław 326
 Szamsuddin (Szamsodin) Mohammad Hafez Szirazi 362
 Szczeklik Andrzej 210
 Szczepański Jan 207, 239-241, 243, 245, 252-253, 255-256, 258-259
 Szczurkiewicz Tadeusz 239-241, 243-247, 252, 256

Szekspir (Shakespeare) William
166-168, 170-172
Szkłarska Anna 263, 414-415
Szmydt Jadwiga 327
Szymańska-Aleksandrowicz Beata
415

Ś

Ślipko Tadeusz 214-215
Śliwa Łukasz 414
Śmiałek Ryszard 414
Śniadecki Jędrzej 306

T

T'o Hua 213
Taglioni Filippo 80
Taglioni Maria 80
Tatarkiewicz Władysław 203, 220,
327
Tatarówna Stefania 320, 322-328
Tatarówna Wacława 320, 325, 327
Telivuo Leo J. 214
Tenenbaum Anna (Maria Rudziń-
ska) 317-319, 327-329
Teodozjusz II (Flavius Theodosius),
cesarz bizantyjski 94
Teresa z Ávila św. 372-373
Thiele Just Mathias 90
Timur Chan (Tamerlan, Timur
Chromy) 73
Tischner Józef Stanisław 293
Tokarczyk Roman 212
Tomasz z Akwinu św. 242, 319
Tournier Michel 62, 65
Türcke Christoph 113-114, 120-121
Turczyńska Janina 317, 319, 322,
325-327
Turowska Irena 350

Turska Irena 84
Twardowski Kazimierz 320
Tyszko Marta 414
Tzara Tristan, właśc. Samuel Rosen-
stock 166

U

Ucińska Dorota 391, 414
Ungar Herman 322
Ungar Lea 322, 327

V

Valéry Giscard d'Estaing 173
Valéry Paul 59
Vogel Debora 320, 322-324, 327-328

W

Wagner Ryszard 15-16, 18, 25, 27-
28, 31, 33
Wahle Richard 322
Wallis Aleksander 337, 339
Wallis Mieczysław 177, 188-191
Waśkowski Antoni 323
Weber Max, właśc. Karl Emil Maxi-
milian Weber 120
Weininger Otto 63
Weiss Wojciech 323
Welsch Wolfgang 302
Wędrychowska-Cyrus-Sobolewska
Maria 321, 323-324, 327
Węgrzecki Adam 382
Whewell William 107
Wilde Oscar 62, 98
Wilk Andrzej 414-415
Wilkońska Joanna 137, 414
Williams Glanville 217
Winckelmann Johann Joachim 34

- Winclawski Włodzimierz 241
Witkiewicz Stanisław Ignacy (Wit-
kacy) 322-323
Włodek (Włodkowa) Zofia Albina
de Goetz-Okocimska 319, 323,
325-328
Wundt Wilhelm Maximilian 321
Wyspiański Stanisław 323
Zegadłowicz Emil Erwin 62, 65
Ziarkowska Joanna 331, 415
Ziąbka Małgorzata 177, 414-415
Zimmerman Robert von 318
Zimmermann Kazimierz 326
Znaniecki Florian 239-244, 246-
254, 256-257, 259
Zowisło Maria 414
Zuchora Krzysztof 298, 307

Z

- Zaderecki Tadeusz 328
Zaratustra 22
Zdebska-Biziewska Halina 414-415

Ż

- Żeromski Stefan 62
Żukowska Zofia 307

Książka *Na Przełomie* jest niezmiernie ciekawym zbiorem prac rozmaitych. Stanowi świadectwo programowej różnorodności tematycznej, a zarazem potwierdzenie filozoficznych pasji i kompetencji indywidualnych u młodych wciąż – filozofów. Niektórzy znajdują się zapewne w pobliżu apogeum swej drogi twórczej, inni zbliżają się powoli do swej entelechii. Czy przemierzać dalsze etapy samotnie lub w innych konfiguracjach organizacyjnych i personalnych, czy też może nadal z zapleczem materii i ducha *Na Przełomie*, czynnym w następnym ćwierćwieczu? Czas pokaże.

fragment Posłowa Prof. dr. hab. Józefa Lipca

Stanisław Łojek
Piotr Mróz
Magdalena Malska
Agnieszka Smrokowska-Reichmann
Ryszard Philipp
Joanna Wilkońska
Magdalena Marcinak-Pinel
Małgorzata Ziąbka
Ewa Kurlęto-Kalińska
Jacek Romański

Sabina Prejsnar-Szatyńska
Anna Szklarska
Beata Foszczyńska
Anna Smywińska-Pohl
Joanna Ziarkowska
Małgorzata Konarzewska
Katarzyna Barska
Dorota Ucińska
Józef Lipiec

<https://akademicka.pl>

